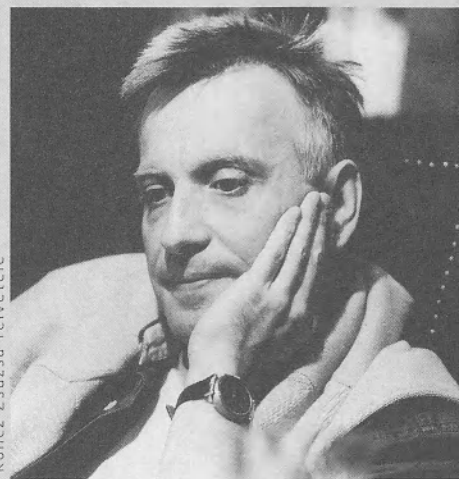

Mácsai Pál

Szilánkok egy közös mozaikhoz

Koncz Zsuzsa felvétele

1. SZÁZÖTVEN ÉV

Magyarországon 1867 és 1914 között nemcsak az Andrássy út épült. A színházépület-hálózat is. És a vasúthálózat – ma is azon utazom –, az iskolahálózat – általános, közép- és főiskolára is ilyen épületbe jártam –, a kórházhálózat – apám is, én is, fiam is ilyen épületben született. Közben, az aranykor fényében, másfélmillió honfitársunk tántorgott ki Amerikába, a kilátástalanság, az éhség, a tüdővész, az alispán elől. Ki ment el?

Az első háborúban meghalt százezer magyar férfi. Trianonban elveszett mezőgazdaságunk és iparunk kétharmada és tizenöt város, közigazgatási tapasztalattal, iskoláival, kórházaival, polgárságával, hagyományával, színházaival. A második háborúban elesett, megfagyott, éhen halt kétszázezer magyar férfi, a német megszállás után kiirtottak félmillió magyar zsidót, a magyar kultúra, bankrendszer, jogélet, orvoslás, mezőgazdaság szakembereit. Ami ipart nem szereltek le a németek, elvitték jóvátételben a szovjetek. Az ötvenes évek elején kitelepítették vagy ellehetetlenítették az egész magyar nagypolgárságot, a hagyományos kis-és nagyarisztokráciát – lényegében a magyar közigazgatás, kulturális élet, jogélet, mezőgazdaság összes megmaradt szakemberét.

Ötvenhatban elmenekült kétszázezer magyar. Ki ment el? A Kádár-korban elszívárgott másik kétszázezer. Ki ment el? Mindig bátor, kíváncsi lélek, aki rászánta magát a lehetetlenre.

Páratlan sikerszéria. Még ennek ismeretében is érthetetlen, hogy az ölünkbe hullott legutóbbi rendszerváltás után nem definiáltuk helyzetünket, hanem kódös ösztönök, kétes hagyományok mentén kettéosztottuk magunkat. Az utóbbi húsz évben ezzel párhuzamosan zajlik valami visszavonhatatlan: a globalizáció egészében még beláthatatlan, de jól átérezhető története, vagyis az európai kulturális emlékezet, a közös tudás és ízlés eróziója.

Az elmúlt száz év négyötödében csak kurzuskultúrák voltak, egyik bornírtabb, mint a másik. Az a páratlan kulturális érték, ami született – zenében, irodalomban, színházban, filmen, képzőművészetben –, mind-mind „annak ellenére” jött létre.

Az utolsó húsz évben legújabb kori választott kormányaink figyelme mindvégig befelé irányult, a szűk optikájukon túli jelenségeket alig érzékelték, ennek gazdasági és szellemi következményeit egymásra kenték. Legutóbb egyik oldal választási programjában sem

szerepelt „kultúra” című fejezet. Honfitársaink ma is seregestül mennek el. Mai tudásunk nem érdekel senkit, kereskedelmi terep vagyunk a térkép szélén. Mára a szabadsággal együtt egyvalamit nyertünk el hiánytalanul: a kereskedelmi ízlést.

Innen kellene körülnézni és tisztán látni. Megérteni, megérezni, mik a magyarországi színház, egy kialakult, erős hagyományú jelenség megőrzésének és fejlődésének kontúrjai.

2. MIRE VALÓ

Semmilyen tőke, semmilyen külső hatás, csak a mindenki másétól megkülönböztethető eredeti kultúra mozdíthat bennünket önmagunk jobb esélyei és a világ felé. Még van el nem szórt tudásunk, ami érdekes, ami beváltható: maga a helyzet, a globálistól márkánsan különböző tapasztalat és hagyomány. Az ebből következő eredeti gondolkodás. Aztán a nyelv, a csodálatos, mindenre alkalmas nyelv, amely nem bezár, hanem kiválasztottá tesz. Aztán a roncsolt, de meg-megmutatkozó szellem. A fantázia. Mindaz, amiből a színház való.

Amit a színház megtart és épít. Mert a színház mára az egyetlen közösségi esemény, amelyben nézőjével olyasmi esik meg, amit életének más terepein elvesztett: szuverén belső képzelete születik.

A színházban nemcsak a színész játszik, a néző is játszik. Ő azt játssza, hogy az az illető a színpadon nem színész, hanem drámai hős, azt látja, hogy az nem díszlet, hanem valóságos hely, hogy a cselekmény nem mese, hanem a saját élete, a hős sorsa az ő sorsa. Ez mágia, szellemi elmozdulás. A fantázia tündökletes órái: teremtés. A lényeg az, hogy a színház nemcsak igényli ezt az ősi képességet, hanem létre is hozza. Abban is, akiben egyébként alszik. Nem találok ellenérvet arra a mániámra, hogy végső soron minden ebből a képességből van: a piramis, a kerék, a Rubik-kocka. Ez a belső munka egyenesen az ellenkezője annak, amit a világ egyébként ma elvár tőlünk, hiszen az ország nagyrészt idegen protokollok szerint dolgozik, saját ötleteit elfojtja, riadtan szolgált.

A színházban nem. A színjáték olyan közösségi esemény, amelyben az emberi fantázia eredeti jogai szerint működik, ahol az alkotó szellem elsődleges serkentéshez jut. Ez a folyamat magyar nyelven zajlik, a megszűnt (sosem volt) társadalmi szolidaritás korában közösségi élményként, jobb- és baloldaliakkal egyszerre,

egy térben. Érzelmi síkon, a személyiség alaprétegeiben. A bázisban.

A színház ma sokkal fontosabb, mint akkor, amikor fontosabb volt, mint ma.

3. NEVELÉS

Miért kelt ez a fogalom színházi funkcióként borzongást? Hol van a tavalyi hó, bármelyik totalitárius kultúra, ahol a színházi előadás az önálló képzeteit feladó emberideál kikovácsolásának egyik terepe volt, tézisdrámák vagy lebutított klasszikusok üzenőfala? Hol van ez? Sehol. A színház igenis nevel, a törzsi rítustól az antikvitás drámáin át Brechten keresztül máig.

Amire nevel, egyenesen az ellenkezője annak, amire az átkosokban használni próbálták: a világ dolgainak mélységi megélése, a saját sors saját kézbe vételének esélye és felelőssége, az emberi érzékenység és esendőség szépsége és értéke – újra csak az, amit a jelenkor szellemi környezete negligál, de inkább egyenesen tagad.

Az Örkény Színház tavaly ősszel kétszázötven levelet küldött szét a fővárosi és környékbeli középiskoláknak, amelyben felajánlotta, hogy szívesen játszik akár délután vagy délután, diákoknak, előadás előtt és után beszélgetéssel, a szünetekben pogácsával és innivalóval, színházi napot ajánlott, olcsón. Célunk természetesen az volt, hogy az élmény azokra hasson, akikhez ilyesmi akció nélkül nem ér el. Hat válasz érkezett, egy volt igenlő.

Nem a gondolat volt rossz. Sőt. Az ajánlat volt gyenge, mert a baj nagyobb, mint hittem. Messzebbre kell menni. Oda kell menni a helyszínre, ahogy a Krétakör a *Hamlet*-jával odament.

4. STRUKTÚRA

Milyen lehet az a rendszer, amely ezt a nagy hagyományú tevékenységet felelősen működteti, tudomásul veszi, hogy Magyarországon a színházi munka minden formája támogatásra szorul és támogatást érdemel, a tehetséget becsüli és segíti, a színházi szakmát élni hagyja, sőt munkájának a kor által előhívott új hasznosságát megérti, és azt értékén működteti?

A jelenlegi rendszer fő hibája a teljes rugalmatlanság: nemhogy nem hozza helyzetbe, de észre sem veszi az új színházi jelenségeket, ahogy nem kezeli a megtorpant vagy megfogyatkozó alkotóerő miatti bomlást sem.

A művészi tehetség akkor jelentkezik, amikor arra megérett, nem pedig akkor, amikor épp üres a hivatalban egy új színházi formáció számára fenntartott rubrika. Ugyanígy saját törvényei szerint múlik el, akár akkor, amikor egy adott épülettel a hivatalnak épp nincsenek új tervei.

Én a társulati repertoárszínház híve vagyok. Azért, mert ez visz legmesszebbre. Számptalan közismert ok mellett azért, mert ez van legtávolabb az üzlettől.

Egy jobb rendszer tehát nem épületek, hanem műhelyek támogatásában gondolkodik. Erősen figyel, mi zajlik a színházi világban, komoly teret hagy az új jelentkezéseknek, és folyamatosan kontrollálja azt, ami már működik. Egy jobb rendszer lényege az lenne, hogy mozgásban tartja a pénzügyi forrásokat: két-három-négy évenként (nyilván műhelyenként

más ritmusban) újragondolja egy-egy színház támogatását. Nem egyedül gondolja végig, hanem a szakmával együtt ítéli meg azt. Lehet tehát több pénzhez jutni, ha egy színház munkájával rászolgál, és lehet kevesebbhez.

5. „PARLAMENT”

Az ilyen ítélet szakmai legyen, zárja ki az ajtók mögötti politikai különalkuk rémes hagyományát, feleljen meg a színházi közvélekedésnek, és egyúttal hordozza a fenntartó véleményét és jogait. Nincs olyan rendszer, amely ezt tudja? De van.

Amit itt leírok, vázlat. Képzeljük el, hogy egy grémium – nevezzük, mondjuk, színházi parlamentnek – világos elvek szerint rendszeresen újragondolja az együttesek között megoszló források arányait. A számokat. Ezek az elvek természetesen sokfélék, sarokpontjai elsősorban az előadások minősége (nem igaz, hogy nem mérhető, ezt mindannyian tudjuk), erős szempont az együttes szakmai fejlődése vagy hanyatlása, számít a játszott irodalom minősége, a színház aktivitásának sokfélesége, a közönség összetétele (könnyen mérhető), a kritikai visszhang átlaga, a fesztiválmeghívások, a nemzetközi aktivitás, a díjak, szempont a nézettség is.

A „parlament” így áll fel: a fenntartó képviselői, a színházak vezetői, szakmai szervezetek képviselői, és, igenis, kritikusok. Az arányokat nagyon jól ki kell találni, de nem kell több, mint nagyjából negyven szakember.

Mikor a „parlament” évente összeül, mindenki elmondja, amit gondol. Nem kötelező beszélni. A lényeg a szavazás. A nyilvános beszédek után a titkos szavazás. A testület tagjai szavazatukkal nyilvánítják ki, hogy szerintük egy-egy színház milyen megítélés alá esik. Azaz arról szavaz, hogy az utóbbi évek munkája alapján melyik színházat milyen támogatási kategóriába tartozónak érzékel. Szavazatában mindenki kifejezi ízlését, elveit. Negyven szavazat már egy műhely valódi szakmai megítélését tükrözi, és minden más, főleg politikai döntésnél jobban közelíti egy színházi hely reális értékét.

A támogatási kategóriák is többfélék lehetnek. Nyilván nem akkora arányokról van szó, hogy egy verdikkal színházakat lehessen padlóra küldeni. De arról igen, hogy egy ilyen rendszer jó időben helyzetbe hozhat olyan helyeket, ahol a pénzügyi hiány áll az új ötletek megvalósításának útjában. Egy valahonnan átszavazott tíz-húsz millió forint megvalósíthatóvá tesz terveket, és nem ellehetetleníti, hanem élénkebb gondolkodásra serkenti a veszteseket.

Egy ilyen rendszer tükröt tart mintegy a működésnek, a színházi munkát távolítja a politikától, de hagy helyet a fenntartó szempontjainak és érveinek.

6. TÖRVÉNY

Egy színházi törvénynek az lenne a feladata és felelőssége, hogy egy fogyasztói mentalitású, alapvető emberi kvalitásokat minden eddiginél rafináltabban és intenzívebben támadó korban ismerje fel a színházi munka pótolhatatlan tudását, és ezt a sok ezer éves kulturális jelenséget az ország szellemi állapota érdekében erősen priorálja. Elvonás itt szóba sem jön, ez

a fogalom itt értelmezhetetlen, felelősen gondolkozni csak a színházra fordított összeg szorzójáról lehet. Olyan törvény, amely ezt nem mondja ki, azaz amely nem rendel konkrét és magas alapszámokat a magyarországi színjátszás megmaradása és fejlődése alá: gyenge szöveg. Az a törvény, amely a színházak vezetői posztjainak elosztását az „úgyse lehet beleszólni” restségével eleve a vármegyei klientúra kiépítésének terepéül hagyja: gyenge szöveg.

7. IGAZGATÓ

Rajta múlik. A horizont, amelyet az igazgató megcéloz, eldönti, hogy színházának előadásai meddig jutnak el. Eldönti, hogy művészei komolyan veszik-e hivatásukat, vagy próba közben felveszik a mobilt, hogy egyeztessenek egy szinkront. Eldönti, hogy előadásainak esztétikája alulról vagy fölülről kelti-e fel a néző kíváncsiságát, hogy olyan irodalmat játszanak-e, ahol a szerzőnek mondanivalója van, vagy olyat, ahol a darabíró a kasszára gondolt. Eldönti, hogy művészei közelíthetik-e tehetségük optimumát, vagy munkájuk pusztán pénzkereset; eldönti, hogy színházának előadásaiiban milyen magas az ég, és hogy milyen a büfében a szendvics.

A látókörömben dolgozó érdekesebb fiatal rendezők egytől egyig visszautasítják, hogy mint a struktúrában belüli színházak leendő vezetőire tekintsünk rájuk. Ez katasztrófa. Nem az épülettől, az együttestől vagy a munkától félnek. A felelősségtől igen, de azért, mert azt érzik, mert azt tapasztalták, mert azt látták, hogy értelmetlenül dolgozni csak árral szemben lehet. Tehát a politikától félnek. A mindenkori Városházától félnek, mert azt látják a tárgyalásokról visszatérő, aktatáskát cipelő és karikás szemű jelenlegi igazgatóikon, hogy az nem segítené, hanem meggyötörné őket.

8. KÜLÖNBESÉG

Én ma itthon a legfontosabb határvonalat nem jó vagy nem jó, nem „holt” vagy „nem holt” színház között látom. Ezek olyan kategóriák, amelyekről békekorban lehet fuvolázni. Hanem kereskedelmi vagy nem kereskedelmi színház között. Ott, hogy egy színházi előadás elfogadja-e az üzleti esztétikát. Ha világszínvonalon fogadja el, annál inkább megerősíti azt, amit a valódi színházi munka vitatni, ami ellen harcolni köteles.

Nem arról van szó, hogy az üzleti színház szakemberei az ördöggel cimborálnak. Múzsánk, Thália nem papnő, hanem olyan asszony, aki pénzért mindenre kapható. Ám korunk a globális anyagi fogyasztás kora, a kereskedelmi televíziók, kereskedelmi rádiók, reklámok kora, ahol a kommersz kultúra energiája áramlik. Hatása gyakorlatilag ellenállhatatlan. A néző nem Odüsszeusz, aki önként az árbochoz kötteti magát, hogy ép lélekkel elhajózzon a szirének telepei mellett. Csak sokévi konzekvens neveléssel épülnek ki szellemi védműveink. Ezt az építést érdemes megfizettetni az adófizetővel. A szabad idő kellemes eltöltését nem.

Kijelentem: nem azt állítom, hogy a kereskedelmi színház nem kell. Nem azért kell, mert „nagy rá az igény”. Az kevés. Sok mindenre volna igény, ami nem kell. Azért kell, mert szakmánk természetéből következik, hogy legyen. De ma adófizetői pénzbe ke-

rül ez is, az is. Ez a kereskedelmi színháznak sem jó: olyan pályán kell érvelnie az évi betevőért – szakmai fórumokon, vitákon, pénzosztó helyeken, sajtóban –, ahol a művészsínházak híveitől folyamatos frusztráció éri, és kétségtelen szakmai erényei: a profizmus, a nézettség, a gyakran kiemelkedő színészi munka nem nyeri el megérdemelt megbecsülését. Olyan zavaros helyzet ez, mintha egy színházi estén több darab menne a színen egyszerre. Hol egy friss musicalből érkezik végszó, hol a *Hamlet*ből. Ezt a helyzetet reménytelen tisztázni. Ez lázálom, az ilyenből fel kell ébredni.

A kereskedelmi színház Magyarországon nem tudja eltartani magát. Ez tény. Tehát pénzbe kerül. Hogy ne kerüljön adóforintokba?

9. TŐKE

A kereskedelmi színházakat meg kellene alapítani. Valamiféle, a funkciónak megfelelő gazdasági formációként. Természetesen a főváros tulajdonaként, olyan igazgatósággal, ahol a felelős szakmai és pénzügyi vezetők nem tulajdonosként, hanem a vállalat alkalmazottaként dolgoznak.

A megalapítás reális módja az, ha a kereskedelmi színházak megkapják egyszerre öt-tíz évi támogatásukat. Ez már olyan nagy összeg, amely szakszerű, kontrollált pénzügyi kezeléssel, befektetésekkel képes akkora hasznot termelni, amely évről évre fedezi a színház igényeit. Így ezeknek a színházaknak a fenntartása többé nem terhelné az állami újraelosztást, vagyis az adófizetőt, hanem a piac szabályai szerint ön-működne. Egyszer sokba kerülne, ám öt-tíz év után nem kerülne semmibe. Nem lehet ennyi évre előre tervezni? De lehet.

10. VENTILÁTOR

A kétféle színház megkülönböztetésére azt javaslom, hogy meg kell számolni, hány úgynevezett intelligens reflektor van egy színház lámpaparkjában. Ahol sok, az üzleti színház. Az ilyen lámpa surrog, fúj, szakadatlan zajszeméttel szitálja be a színpadot és a nézőteret, amit csak elektromos erősítővel, homlokra, jobb esetben halántékra ragtapsztott mikroporttal lehet túlbeszélni.

Mielőtt valaki megvalósítja javaslatomat, kijelentem, hogy ez a javaslat ironikus. De komoly.

11. ANEKDOTA

Egyszer jótékonysági ünnepélyt rendeztem egy budapesti színházban, és az volt a vágyam, hogy a beszédek vagy versek természetes színészi beszéddel szólalhassanak meg. Arra kértem a világozókat, kapcsolják ki az intelligens lámpákat. Azt nem lehet, mondták. De lehet, mondtam. Még sose voltak elválasztva a rendes lámpáktól, nincs külön kapcsoló, mondták. Akkor kapcsoljanak ki mindent, mondtam. Kikapcsolták.

Azanyád... – suttogta a fővilágosító, amikor beállt a csend.

Arról van szó, hogy a szórakoztatóipar körülményei között nem lehet az árnyalt gondolkodáshoz szükséges befogadói és előadói érzékenységet működtetni.

Az előadás egyébként teljes lámpaparkkal ment le, mikrofonokkal.

12. TEHETSÉG

Az a színház, ahol lehet természetes hangon beszélni, ahol az erénynek önábrázata, a gúnynak önnön képe és maga az idő, a század testének tulajdon alakja és lenyomata a tét: a következő kérdés. Olyan nagy kérdés, hogy röviden fogom elintézni.

Vannak megtartó helyek és alkotók, amelyek és akik jobban alapoznak a hagyományra, és vannak nyugtalan, kíváncsi helyek és alkotók. A kettő legtöbbször egyszerre van jelen, és egymásba játszik. Mindkettő hasznos. „Jaj nektek, ha csak a lángelme elég jó nektek” – mondja Ottlik. Ez alkotói habitus kérdése, a tehetség fajtájának kérdése, nem strukturális ügy. Nem tervezhető. Sajnos senki nem lesz tehetségesebb, mint amilyen. Szerencsére tehetségtelenebb sem.

14. TELEFON

Nem tolnék mindent a politikára. Kényelmes, mutató, de nem igaz. Lehetnénk mi jobb helyzetben, függhetnénk kevésbé, maradhatna több erőnk arra, ami fontos, ha egymás dolgaiban szolidaritással vennénk részt. A magyar színésztársadalom például húsz év óta, az első, várva várt és pár óra alatt felejthetetlen izgásgasággá széteső színészkarai gyűlés óta képtelen arra, hogy egy potens egyesületben saját szakmai és anyagi érdekeit artikulálja. Elhivatott emberek adják egymásnak a stafétabotot különféle szervezetekben, éjszakáikat áldozzák erre, kibrusztolnak valahol valamit, de hogy ki áll mögöttük, maguk sem tudják. És nincs semmiféle félelmetes színházi lobbis vagy igazgatók titkos tanácsa sem – ha volna, a legutóbbi nagy elvonáskor sztrájk lett volna, nem depresszió. Néha ösztrombitál minket egy nagyobb cunamitól való félelem, de magányos szigeteken élünk és dolgozunk. Akárcik vagyunk is mi, a szakma művelői, lehet szü-

kös a látókörünk vagy széles, lehet csekély a tehetségünk vagy áradó, gyenge az állóképességünk, vagy lehetünk szívósak, dolgozhatunk ilyen műfajban vagy olyanban: meg kellene egyeznünk abban, hogy a napi politikától való távolságtartás, a szakmai autonómia bővítése, a fölülről beleszólás elutasítása elsőrendű érdekünk. De mindig akad valaki, aki tud egy telefonszámot. És fel is hívja.

15. MÉGIS

Az elmúlt másfél évszázad lehetetlen rendszerei és elitfosztása ellenére a magyarországi színházkultúra felépült és működik. Csak azok névsora, akik alapjaiban fordították ki gyenge hagyományaiból a kezük alá kerülő színházat, vagy a semmiből alapítottak újat, húsz-huszonöt. Legalább tíz a hozzájuk kötődő, a színházi emlékezet által számon tartott fontos korszakoké. Számosan vannak a nagy életművet felépítő rendezők, a nemzedékekre ható művésztanárok, a színészek névsora pedig, akik a legkülönbözőbb műfajokban alkottak huzamosan maradandót, kitenne több oldalt.

Nem megkockáztatom, hanem állítom, hogy az intézményes hazai színjátszás kezdetei, bő kétszáz év óta soha nem volt olyan rizikós a megmaradásunk, és soha nem volt olyan fontos, amit tudunk, mint ma.

Ha utazom, egész Európában sok ezer éves épített helyeket találok, karéj alakú, meredek kő – lelátókkal. Felmászom, megghatódom, borzongok. Attól, hogy mekkora folyamat alkatrésze vagyok.

Minden mai döntésünk hosszú időre szól. Ha elrontjuk, akkor is lesz színház, nem lesz minden épületből mulató. De hogy ez eredeti lesz-e, vagy kópia, hozzátesz-e a globális kultúrához, vagy utánozza azt, maradót nyomot hagy-e nézőjében, vagy egy lesz a vídamparki ajánlatok közül: ez eldől mostanában.

DUNA Tévészínház – Duna Televízió

Szeptembertől rendszeres színházi közvetítések a Duna Televízióban

Egy remek színházi előadás egy pohár bor kíséretében
- ennél kellemesebb időtöltés alig akad a csöndes őszi-téli estékre. A Duna Televízió nézőinek már szeptembertől jár ez az élmény: minden hónap egyik vasárnap estéjén a legújabb fővárosi, vidéki és határon túli produkciók szórakoztatják a színházkedvelőket.

KARINTHY FRIGYES: Tanár úr, kérem!
HAMVAI KORNÉL: Castel Felice
IBSEN: A vadkacsa
MOLIÈRE: Tartuffe
GOLDONI: A karnevál utolsó éjszakája

Tévészínház – Duna Televízió